

ČEBELARSTVO NA IDRIJSKEM

ŠPELA LEDINEK LOZEJ

Dr. etnoloških znanosti in prof. umetnostne zgodovine

Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU

spela.ledinek@zrc-sazu.si

Čebelarstvo¹ (apikultura) je kmetijska panoga, ki se ukvarja z gojitvijo čebel z namenom pridobivanja njihovih proizvodov: medu, voska in od druge polovice 20. stoletja tudi zadelavine (propolisa), cvetnega prahu (obnožine), matičnega mlečka in čebeljega strupa. Reja čebel je poleg pridobivanja čebeljih izdelkov pomembna tudi za oprasovanje rastlin in posledično zviševanje pridelka. Na Slovenskem je razširjena predvsem kranjska čebela oziroma kranjska sivka, krotka in marljiva čebelja pasma, ki so jo prav zaradi tega že od 19. stoletja dalje izvažali v druge evropske dežele (Makarovič 2004b: 64; Mihelič 1970: 395; Rupnik A.).

Nabiranje medu so poznali že Slovani. Ko so se naselili trajno, so se pričeli ukvarjati z gozdnim čebelarstvom, ki ga je v visokem srednjem veku zlagoma nadomeščalo domače čebelarstvo (Mihelič 1970: 398; 1989: 15–17). Na razvoj čebelarstva v novem veku je vplivalo uvajanje novih kulturnih rastlin, še posebej ajde od prve polovice 15. stoletja, ki je bila pomembna dodatna jesenska paša za čebele. Povečan obseg čebelarstva dejavnosti v novem veku je vplival tudi na spremembe tehnologije in opreme. Če so pri gozdnem čebelarstvu za panje rabili naravne ali umetne dupline v drevesih, so pri domačem čebelarjenju uporabljali korita,

izdolbene kose debel, pozneje pa tunelne panje iz desk (od začetka 20. stoletja imenovane kranjčice) kot tudi zvonaste pletene koše iz slame ali šibja (Makarovič 1989a: 53–82; Makarovič in Rogelj Škafar 2000). Prvo do slej poznano nam upodobitev čebelnjaka kot tudi prvi zapis o čebelarjenju na Slovenskem je objavil Janez Vajkard Valvasor, in sicer upodobitev v *Topografiji sodobne vojvodine Kranjske* (1679), zapis pa v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) (Makarovič in Rogelj Škafar 2000: 9).

V 18. stoletju je postalo čebelarstvo pomembna kmetijska panoga, o čemer med drugim priča ustanovitev čebelarške šole na Dunaju leta 1770, katere prvi učitelj je postal Anton Janša z Breznice na Gorenjskem (1734–1778).² Poleg Janše sta o čebelarjenju pisala tudi Peter Pavel Glavar (1721–1784), duhovnik in graščak, sprva v Komendi in kasneje na gradu Lanšperž pri Mirni na Dolenjskem, ter Janez Anton Scopoli (1723–1788), naravoslovec in zdravnik, ki je v letih med 1754 in 1769 živel in deloval v Idriji.³ Peter Pavel Glavar je v letih med 1776 in 1778 prevedel in dopolnil Janševo razpravo *Pogovor o čebelnih rojih*, ki velja za prvo knjigo o gospodarjenju s čebelami in nasploh prvi primer strokovne literature v slovenščini.⁴

¹ Pričujoči prispevek je sad dokumentacije kulturnih vrednot na pilotnem območju Občine Idrija v okviru mednarodnega evropskega projekta SY_CULTour (Sinergija kulture in turizma: uporaba kulturnih vrednot v manj razvitih ruralnih območjih), ki ga financira Evropski sklad za regionalni razvoj (ESRR) in se izvaja znotraj programa transnacionalnega sodelovanja Jugovzhodna Evropa (South-East Europe 2007–2013).

² Knjiga Antona Janše *Vollständige Lehre von der Bienenzucht* je izšla posthumno, leta 1775 na Dunaju. Slovenski prevod Janeza Goličnika *Popolnoma podvčenje za vse čebelarje* je izšel leta 1792 (Mihelič 1970: 403; Šavc 2010).

³ Janez Anton Scopoli je napisal več besedil o čebelarjenju; v knjigi *Entomologia Carniolica* (1763) je kot prvi zapisal ugotovitev, da se matica oplodi s trotom izven panja (Mihelič 1989: 22).

⁴ Jezikovno posodobljen prevod je izšel šele leta 1976 pri Zvezi čebelarških društev Slovenije (Ciraj 2011).

Prva izvirno v slovenskem jeziku (in sicer v pisavi danjšici) spisana strokovna čebelarstva knjiga *Čebelarstvo ali novi kratki popun navuk včelne reje* Petra Dajnka je izšla leta 1831 (Mihelič 1970: 403). V drugi polovici 19. stoletja se je uveljavilo intenzivno čebelarjenje na strokovnih temeljih s premičnimi satniki, tako imenovanimi listovnimi panji, točili za med, ločitvijo medišča in plodišča v panjih ter s specializiranim čebelarskim orodjem in opremo. Oskrbovanje čebel in optimaliziranje razvoja čebeljih družin je zahtevalo strokovno znanje in celoletno delo (Mihelič 1970: 403–408; 1989: 22–31).

Od 18. stoletja dalje so bile procelne deščice čebelnih panjev, tako imenovane panjske končnice, pogosto predmet likovne ustvarjalnosti. Najstarejša znana in ohranjena panjska končnica je datirana z letnico 1758 (Makarovič 1989: 54; Makarovič in Rogelj Škafar 2000: 22–23). Panjske končnice, razširjene sprva predvsem na Gorenjskem, v drugi polovici 19. stoletja pa poleg na osrednjem Kranjskem tudi na južnem Koroškem, severozahodnem Štajerskem in na Goriškem, razgaljajo poleg vizualne kulture tudi sočasno (raz)umevanje sveta. V Idriji se je (v slabem stanju) ohranil čebelnjak iz leta 1927, ki ga je po naročilu Franca Lapajmeta izdelal mizarški mojster Jože Kenda, panjske končnice pa je z različnimi vedutnimi in tradicionalnimi motivi poslikal Nikolaj Pirnat (Rupnik A. 2012).

Čebelarji se že od 19. stoletja povezujejo v čebelarstva društva. Leta 1873 je bilo ustanovljeno Kranjsko društvo za umno čebelarstvo, leta 1897 pa Slovensko čebelarstvo društvo za Kranjsko, Štajersko, Koroško in Primorsko, ki se je po prvi svetovni vojni preimenovalo v Čebelarstvo društvo za Slovenijo, po letu 1951 pa v Čebelarstvo zvezo Slovenije (Makarovič 2004a: 64). V zvezo je bilo v začetku 21. stoletja vključenih 14 regijskih čebelarskih zvez in preko dvesto čebelarskih društev. V okviru Čebelarske zveze Slovenije deluje tudi Čebelarstvo društvo Idrija, katerega začetki segajo v leto 1947, ko je bila ustanovljena Čebelarstva družina Idrija. Društvo združuje 76

čebelarjev, ki gospodarijo z okoli 1000 čebeljimi družinami (Rupnik A. 2012).

Na razvoj čebelarstva na Idrijskem so vplivale ugodne pašne razmere, nekdanj so to bile predvsem velike površine pomladanske rese, ki so se zaradi zaraščanja skrčile. Dandanes je pomembna čebelja paša travniško cvetje ter drevje: zgodaj pomladi zlasti regrat, vrba, dren ter javor, v maju akacija in sadno drevje, med najpomembnejšimi medovitimi rastlinami pa ostajajo lipa, smreka, hoja, bor, divji kostanj, javor, bukev in jesen. V preteklosti so čebele vozili na jesensko ajdovo pašo na Dolenjsko, dandanes je paša v bližnjih krajih namenjena predvsem pridobivanju sortnega medu (lipovega, hojinega, smrekovega). Ker se idrijski čebelarji zavedajo pomena kakovosti medu, puščajo med dlje časa zoreti v panju. Tak med vsebuje manj vode in večjo koncentracijo hranilnih snovi, okus in aroma pa sta polnejša (Benčina 2012; Rupnik A. 2012; Rupnik C. 2012).

V preteklosti je bilo čebelarstvo pomembno predvsem zaradi pridobivanja medu, ki je bil do zadnje tretjine 19. stoletja najpomembnejše sladilo, ter voska, iz katerega so do sredine 19. stoletja izdelovali sveče. Iz ostankov medu v satju so pripravljali alkoholno pijačo medico. Med so rabili za izdelovanje medenjakov in lecta, za pripravo medenega žganja in za zdravljenje bolezni (Makarovič 1989: 127–146). V drugi polovici 20. stoletja se med, zadelavina, cvetni prah, matični mleček in čebelji strup poleg v prehrani uporabljajo predvsem v kozmetične in farmacevtske namene.

Čebelarstvo v 21. stoletju ogrožajo čebelji zajedalci (varoa) in raba pesticidov v kmetijstvu, posredno pa tudi prodaja sintetičnih nadomestkov čebelarskih proizvodov – sintetičnega medu in parafinskega voska (Rupnik A. 2012, Rupnik C. 2012). Temu navkljub se je čebelarstvo na Idrijskem ohranilo, bodisi za potrebe samooskrbe ali kot dopolnilna pridobitna dejavnost; čebelni proizvodi pa se rabijo v prehrani, zdravilstvu (apiterapija), kozmetiki, farmaciji pa tudi za

izdelavo spominkov in promocijskih daril. Vprašanje je, v kolikšni meri so k ohranjanju in spodbujanju čebelarstva na Idrijskem doprinesli evropski, nacionalni in lokalni projekti, kot so na primer uvedba blagovne znamka Grape – dobro pridelano doma in Slovenski med, projekt Čebelarke zveze Slovenije Tradicionalni slovenski zajtrk ter postopki registracije označbe geografskega porekla slovenskega medu na nacionalni in evropski ravni, in koliko iznajdljivost, podjetnost in temeljitost (posameznih) idrijskih čebelarjev.

SOGOVMORCI

Benčina Ivan, Idrija, 11. 4. 20112

Rupnik Alojz, Zadlog, 11. 4. 2012

Rupnik Ciril, Srednja Kanomlja, 11. 4. 2012

VIRI IN LITERATURA

Bavčar, R. in Ledinek Lozej, Š. 2012: *Čebelarstvo*. DEDI - digitalna enciklopedija naravne in kulturne dediščine na Slovenskem, <http://www.dedi.si/dediscina/465-cebelarstvo>.

Bogataj, J. 1993: *Ljudska umetnost in obrti v Sloveniji*. Ljubljana: Domus.Ciraj, M. 2011: *Pogovor o čebelnih rojih*. DEDI - digitalna enciklopedija naravne in kulturne dediščine na Slovenskem, <http://www.dedi.si/dediscina/460-pogovor-o-cebelnih-rojih>.

Makarovič, G. 1989a: Slikarije na pročeljih čebeljih panjev. V: *Človek in čebela: Apikultura na Slovenskem v gospodarstvu in ljudski umetnosti / Der Mensch und die Biene: die Apikultur Sloweniens in der traditionellen Wirtschaft und Volkskunst*. Ljubljana, Dunaj: Slovenski etnografski muzej in Avstrijski muzej za etnografijo, 53–82.

Makarovič, G. 1989b: Raba in pomen čebelnih proizvodov na Slovenskem. V: *Človek in čebela: Apikultura na Slovenskem v gospodarstvu in ljudski umetnosti / Der Mensch und die Biene: die Apikultur Sloweniens in der traditionellen Wirtschaft und Volkskunst*. Ljubljana, Dunaj: Slovenski etnografski muzej in Avstrijski muzej za etnografijo, 127–148.

Makarovič, G. 2004a: Čebelarstvo društvo. V: Baš, A. (ur.): *Slovenski etnološki leksikon*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 63–64.

Makarovič, G. 2004b: Čebelarstvo. V: Baš, A. (ur.): *Slovenski etnološki leksikon*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 64.

Makarovič, G. in Rogelj Škafar, B. 2000: *Poslikane panjske končnice: Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

Mihelič, S. 1970: Čebelarstvo. V: Blaznik idr. (ur.): *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*: Enciklopedična obravnava po panogah: Zgodovina agrarnih panog: Agrarno gospodarstvo. Ljubljana: SAZU, 395–408.

Mihelič, S. 1989: Zgodovina slovenskega čebelarstva. V: *Človek in čebela: Apikultura na Slovenskem v gospodarstvu in ljudski umetnosti / Der Mensch und die Biene: die Apikultur Sloweniens in der traditionellen Wirtschaft und Volkskunst*. Ljubljana, Dunaj: Slovenski etnografski muzej in Avstrijski muzej za etnografijo, 15–32.

Rupnik, C. idr. 2006: *Čebelarstvo društvo Idrija / Čebelarstvo društvo Cerkno* [zloženska]. Idrija: ICRA d. o. o.

Šavc, U. 2010: *Popoln nauk o čebelarstvu*. DEDI - digitalna enciklopedija naravne in kulturne dediščine na Slovenskem, <http://www.dedi.si/dediscina/401>.